

ПОГРЕБНА ЦЕРЕМОНИЈА КОД КАРАШЕВАКА И СРБА. НЕКОЛИКО СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

Циљ рада јесте да направи паралелу и упореди карашевски погребни ритуал са српским. Основу за упоредну анализу чини анкета спроведена у карашевским селима с карашевским казивачима. У раду су описани главни тренуци погребне церемоније код Карашевака који произилазе из њихових казивања као и сличности односно разлике између карашевског и српског обреда. На основу изнетих примера лако се затим може увидети чињеница да постоје знатно више сличности него разлике у карашевском и српском погребном обреду.

Кључне речи: Карашевци, укуп, обичаји, сличности и разлике.

Карашевци су, као што је већ до сада постало добро познато, становници седам насеља која су удаљена само неколико километара једно од другог у румунском делу Баната недалеко од главног града Караш-северинске жупаније – Решице. Према последњем попису становништва из 2011. године, у карашевским селима живи укупно 5787 душа, од којих 3110 у Карашеву³. Као и у случају других националних мањина из румунског дела Баната, њихов је број у сталном опадању, а оно што је изузетно интересантно и истовремено привлачно код њих, јесте не само њихов архаични говор и народна ношња, већ и архаични обичаји који су још увек добро очувани али који, у задње три-четири деценије, трпе огромне промене под притиском процеса глобализације, што има за последицу упрошћавање њиховог извођења или чак и нестанак појединих. Од обичаја из животног циклуса највеће промене претрпела је свадба чије се трајање смањило од скоро недеље дана – колико је трајала у прошлости – на свега један дан данас.

¹ miliana83@yahoo.com

² Acknowledgement: This paper was realised with the support of POSDRU/159/1.5/ S/140863 *Cercetători competitivi pe plan european n domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională.* (CCPE).

³ <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>.

О Карашевцима и њиховим обичајима још увек има доста тога да се проучава, зато сам овом приликом изабрала да сумарно опишем и анализирам један други обичај из животног циклуса који је претрпео знатно мање промена – погребни карашевски обред и пратеће церемоније.

Карашевци, нарочито они у позним годинама, припремају се за смрт још за време живота, а те припреме састоје се нарочито у набавци одеће и других неопходних ствари за погребну церемонију, исто као и код Срба [Бандић, 2004: 254]. Све до недавно, неки су благовремено припремали даске за *лџицу* (ковчег, мртвачки сандук) које су држали на тавану, или, веома ретко, наручивали израду ковчега у којем ће бити *укопани* („сахрањени“) [Ђорђевић, 2002: 332].

Према широко распрострањеном веровању код Срба и код Карашевака, добри и поштени људи умиру а не болују, или болују кратко, док грешници болују дуго и муче се, не могу ни да оздраве, ни да умру брзо [Ђорђевић, 2002: 336; в. Бандић, 2004: 247]. Код Срба и Карашевака уобичијено је да тешко оболелу особу посећују рођаци, пријатељи и комшије, који уједно доносе и храну, а то се зато чини да дотична особа не умре случајно жељна неке хране [Ђорђевић, 2002: 334; в. Бандић, 2004: 248].

Према народном веровању, очне капке преминуле особе треба поклопити одмах након смрти. Ову праксу можемо пронаћи не само код Срба (укључујући и Карашевке), већ и код других европских народа. Обављање овог чина, према својим веровањима, Карашевци тумаче неопходношћу да очи упокојеног не смеју да остану отворене јер ће, у супротном, тада умрети још неко из породице. Исто тумачење постоји и у Србији у разним крајевима [Дробњаковић, 1960: 160].

Друго веровање веома распрострањено међу јужним Словенима, а тако је и у Карашевака, јесте да раку треба ископати истог дана када је планирана сахрана. У том контексту, Карашевци верују да рака не сме оставити откривена преко ноћи, јер би, у том случају, још неко из породице ускоро умро.

Када је у питању сахрана неке младе особе, било да је то дете, адолесцент или нежењена особа, код Карашевака ћемо наћи мање специфичних елемената него код Срба, Хрвата или Румуна који, у оваквим ситуацијама, прерану смрт тумаче као свадбу. Тако, на пример, у случају младе неудате особе, ако је женског пола, ковчег ће на гробље носити момци, а ако је особа мушко, неудате девојке имају главну улогу у спроводу. Нешто веома слично дешава се и код Лужичких Срба, код којих је млада неудата девојка сахрањена у венчаници и исто момци носе ковчег [Ђорђевић, 2002: 342].

Код Карашевака, у случају да је преминуло мало дете, њега на рукама носи бабица (*bába*). Поред већ напоменутих пракси, уобичајено је и да на сахрани маладе особе свирају трубачи.

У карашевском менталитету веома је чврсто укоренењено веровање да му је судбина, па и тренутак смрти, још од рођења одређена. То потврђују и изреке као: *му је дошло време* или, каже се, *је имал дани* у случају тешко оболеле особе за коју се сматрало да ће сигурно умерети а неочекивано ипак оздрави. Према истом веровању Карашевака, свакоме не само да је унапред одређено када и где ће умрети, већ постоје „знаци“ који претходе и најављују тај тренутак као што су: совино певање, белег на прсту, урлање пса [в. и Ђорђевић, 2002: 353], а када црквена звона на посебан начин одјекују предзнак је да ће неко из селаускоро умрети.

Одмах након умирања, у Карашеву смрт оплакују жене у кући, док у Јабалчу, на пример, цео ритуал се одвија испред куће, а сврха је да се на тај начин обавесте суседи о томе шта се догодило. *Привећање* – ритуал нарицања код Карашевака (на југу Србије – *zapevanje* [Ђорђевић, 2002: 370]), јесте начин на који се даје до знања заједници да је неки члан породице умро, а исто или веома слично је скоро на целом српском подручју, где се ритуал одвија у дворишту куће [в. Ђорђевић, 2002: 358]. Други начин разглашавања и обавештавања заједнице о нечијој смрти врши се звоњењем звона. Исто тако, на бившој територији јужне Србије, у Ђевђелији и околни (данас у Македонији), обавештење смрти обавља се звоњавом: „Има нарочито звоњење, те свако зна кад се звони за празник, а кад се мртавац оглашава“ [в. Ђорђевић, 2002: 359]. Код Карашевака, оглашавањем нечије смрти врши се звоњењем свих звона три пута дневно – ујутро, у подне и увече, уз напомену да се за упокојеног мушкарца звоњава понавља три пута, а за покојницу два пута. Слично је у Алексинцу где звона звоне исто три пут за мушкарце и два пут за жене, једина разлика јесте у томе што након тога сва звона звоне исто толико пута [в. Ђорђевић, 2002: 359].

Обичај доношења такозваног *својка*⁴ постоји код Срба, где се, у појединим крајевима, ожалошћеној породици носи храна и пиће. Тако, на пример, етнолог Тихомир Р. Ђорђевић бележи да је у Левчу и Темнићу уобичајено да се код мртавца иде свећом, флашом ракије и вина [в. Ђорђевић, 2002: 360].

Према веровању српског народа, умрети без свеће „сматра се за велику несрећу. Ко умре без свеће, мисли се да ће се повампирити, или да ће

⁴ *Својак* јесте испомоћ за припрему даћа у некуваној храни (заклана кокош или петао, јаја, уље, брашно, пасуљ и сл.), пићу (ракија, вино, најновије и пиво) или/и новцу коју доносе покојниковој породици, док је мртавац у кући или касније, у извесним ситуацијама, приликом разних даћа.

на ономе свету ићи по мраку, па се неће моћи видети са другим мртвима“ [Ђорђевић, 2002: 378]. Самртну свећу Каршевци зову *мртња́ча*. Исто веровање као карашевско о тој свећи проналазимо и у Хомољу где се верује да оне „осветљавају пут којим умрли иде на онај свет“ [Ђорђевић, 2002: 378].

Код Срба, чим „настане смрт, сви се прозори отворе да би душа умрлога изашла из куће“ [Ђорђевић, 2002: 380]. Овај ритуал присутан и код Карашевака врши се другом приликом, поводом изношења сандука из куће и поласка ка гробљу, у соби где је лежао мртавац отварају се сви прозори и врата, а столице и клупе се преврћу на сто где је покојник лежао, са циљем да душа не остане у кући [в. и Дробњаковић, 1960: 162].

О души се верује да се не раздваја лако од тела и од својих омиљених, а то растајање може потрајати и до четрдесет дана, зато међу веровањима српског народа наилазимо и на једно према којем душа преминулог може да пребива у том периоду у виду неког створења као што је мува, лептир или птица и, као последица тога, људи су веома пажљиви да случајно, нехотице не убију или повреду душу умрлог [Бандић, 2004: 249; в. и Дробњаковић, 1960: 159]. То исто веровање постоји и код Карашевака.

У неким српским местима мртавци се „не купају, него се само протру влажном крпом“ [Ђорђевић, 2002: 382], како се дешава у појединим случајевима и код Карашевака, превасходно у случају деце. Код Јужних Словена, па и код Карашевака, наилазимо и на веровање према коме „човек онако иде на ономе свету како је сахрањен“ [Ђорђевић, 2002: 383; в. и Бандић, 2004: 250], зато се и придаје посебна пажња његовом облачењу, хаљине и обућа морају бити нове или бар најбоље које поседује [Дробњаковић, 1960: 159].

Након што је мртавац *оку́љан* и *о’блич’ен* („окупан и обучен“), њему се прекрсте руке на грудима или, према другим казивањима, руке се поставе на грудима једна преко друге, јер ако су му руке укрштене, он *не може да се брáni* на свом даљем путу, али ни у ком случају оне се не остављају опружене поред тела. Код Срба је врло распрострањен обичај „да се мртавцу, чим се окупа и положи, скрсте руке на прсима али тако да је десна рука преко леве“ [Ђорђевић, 2002: 384].

Понекад у Карашеву, али и у другим местима, на пример у Самобору (Хрватска), мртавцу се вежу ноге [Ђорђевић, 2002: 384]. Код Срба, руке и ноге мртавца се вежу до тренутка сахране и овај је покривен до браде [Зачевић, 1982: 50].

Широко распрострањена пракса у Банату да се мртавцу веже марамом доња вилица да не би остао отворених уста обавља се и у јужних Словена [Ђорђевић, 2002: 385].

Код свих Карашевака, како је иначе уобичајено свуда код Срба [Ђорђевић, 2002: 385], мртавац се поставља на сто; у том погледу изузетак чини једино Јабалче, где је мртавац постављен да лежи на кревету све до тренутка сахране).

Карашевски и српски је обичај да се мртавац чува дању и ноћу. Присутни су током бдења над мртацем врло пажљиви да преко тела преминулог не прође мачка, или било која друга животиња јер се верује да је, у том случају, могуће да се мртавац повампири [Дробњаковић, 1960: 159].

Уобичајено код Срба и Карашевака јесте такође и да се мртавцу у ковчег стављају различите ствари за које се верује да ће му бити потребне на ономе свету (ставља се у ковчег храна, пиће или и други предмети као што су играчке, штап, цигарете и др.) [Ђорђевић, 2002: 386; в. и Бандић, 2004: 251]. Други још стављају у ковчег и „сличице светаца из молитвеника“ – као и нпр. у Самобору [Ђорђевић, 2002: 386]. Поред свега напоменутог до сада, мртавцу се обавезно још ставља у ковчег и новац [в. и Бандић, 2004: 251] да има да плати пут, друмарину, на другоме свету [Бандић, 2004: 251; в. и Бирта, 1993: 387]. Ово је врло стари и веома распрострањен обичај [Ђорђевић, 2002: 387] и једине варијације које постоје везане су за место где се новац ставља [в. Ђорђевић, 2002: 387].

Код Карашевака, за време сахране, након што се ковчег спусти у раку, баца се ситан металан новац. Овом чину Срби придају различита значења, која се разликују од области до области, али им се заједнички именитељ своди на то да покојник има да плати разне потребе на свом путовању ка другом свету. Карашевци кажу да се то чини *да се откљупи рупа* [в. и Бандић, 2004: 251].

Мртвачки сандук Карашевци зову *ладица*. У појединим местима у Србији, у оквиру погребне церемоније, обичај да се ковчег носи откритивен сачувао се до данашњег дана, иако је то законом забрањено још од 1881. [Ђорђевић, 2002: 399-400; в. и Зачевић, 1982: 56]. Исти обичај сачуван је до данас код Карашевака, који и данас проводе мртавца од куће до гробља у отвореном сандуку, осим ако то није могуће из објективних разлога.

Ковчег са мртацем на гробље су до недавно носили на раменима шесторица мушкараца из редова ближе родбине, двојица су носила *калтак* („заклопац ковчега“) и још двојица преносили су *носила* (мртвачка носила). Ређе је ковчег са мртацем преношен запрежним колима или саоницама, у новије време камионом; једино су мала деца ношена на рукама [Ђорђевић, 2002: 400]. Тако је и код Срба, једина разлика састоји се у томе што код Срба мртавца носе синови, зетови, браћа, док код Карашевака синови ни у којем случају нису то обављали.

Мртávaц („мртвац“) се увек носи с ногама усмереним унапред, а на сахрани учествују и мушкарци и жене. На путу ка гробљу спровод застаје неколико пута, обично на раскрсницама и испред кућа рошака или пријатеља (у случају да се ове налазе на путу ка гробљу), где свештеник чита и молитву [Ђорђевић, 2002: 407].

Почивалиште (гробље) Карашевци зову *гробљице* (*гробљица* - једино у Клокотичу), а оно се обично налази на лепом месту (уколико конфигурација терена омогућава), често на брдима изнад села. Гроб Карашевци називају *грон*⁶ (афонизација крајњег консонанта; в. у генитиву и осталим косим падежима, изузев акузатива /*гроба*, *гробу...*/), али раку где ће покојник бити сахрањен зову *рупа* (*су ошли на рупу* – отишли су [да копају] раку). *Рупа* се копа на месту које припада породици од њених предака, поред или између гробова осталих преминулих чланова породице [в. и Ђорђевић, 2002: 423]. Као што смо већ рекли, ископана рака не сме остати откривена преко ноћи, јер се верује да ће још неко из породице умрети [Ђорђевић, 2002: 424], те се због тога она копа на дан сахране. Број мушкараца који иду да копају јаму мора обавезно бити непаран [в. Birta, 1993: 387].

Код Карашевака, а исто је и у другим српским крајевима, након што се баци новац и земља преко сандука, присутни говоре *Да му (је) лака црна зéмљ/иц/а!* [Нек' му је лака црна земља]. и/или *Бок* [Бог] *да га опрóсти!*, *Бок да му дýшу опрóсти!* и затим крену ка месту где ће се оджати први помен [в. Бандић, 2004: 257].

Код Карашевака не постоји обичај припремања кољива, тај обредни кулинарски препарат уопште код њих не постоји, а оно је највероватније нестало под утицајем католичке цркве.

Помени су код Карашевака, познате под називом *метáња* (*метáње*, једн.) или и *помáна* (највероватније под утицајем румунског „romañ“) (види и упореди код Срба различите термине за обележавање овог ритуала: *даће*, *помени*, *подуија*, *трпезе*, а Б. Дробњаковић спомиње и термин *софре* [Дробњаковић, 1960: 164]. Те даће су, у ствари, други начин комуникације с покојником након његовог нестанка путем ритуалног јела, које се припрема неколико пута током прве године, али најзначајнији помени сматрају да су се они који се дају након четрдесет дана и на годишњицу (недељу или две дана пре), јер су ти датуми пресудни за окончање процеса покојникове интеграције на ономе свету [Бандић, 2004: 260-261].

За разлику од Карашевака, код Срба постоји једино пет помена, а то су: помен на дан сахране, помен после седам дана (прва субота), после четрдесет дана, после пола године и године дана [Бандић, 2004: 260-26; в. и

Дробњаковић, 1960: 164]. Код Карашевака држе се шест помена, различито је то што се не даје помен после седам дана, него се дају помени после три и девет дана [Мариан, 2009: 276; 280].

Према народном веровању, због тога што на путовању ка другом свету преовлађује глад, а мртви су често пута жедни због недостатка воде, помени су, у ствари, поводи да живи пруже мртвоме храну и пиће, а посебна се пажња обраћа на то да на трпези буде довољно воде. На овај аспект скреће пажњу и Душан Бандић који каже да се на територији источне Србије и у Банату до недавно сачувао обичај који је имао за циљ заправо задовољавање те потребе, познат као *изливање воде* [Бандић, 2004: 261]. Сличан обичај – *проевање воде*, још увек се чува, с неизмењеном суштином, код Карашевака [в. и Virta, 1993: 388].

Поред хране и пића које се дају за душу умрлога, исто за његову душу даје и одећа неком сиромашнијем рођаку, комшији или пријатељу/пријатељици покојника. Због тога што и код Карашевака и код Срба постоји веровање према којем, четрдесет дана након смрти, покојникова душа још лута по земљи, у том периоду на месту где је мртавац седео у кући гори свећа или светло поред посуде с храном и водом [в. и Јовановић, 1995: 187].

Други обичај, различит од карашевског, који данас више не постоји код Срба, али који се сачувао у колективном памћењу – звао се *отварање* или *откупљивање*. Настао је полазећи од идеје да сва деца рођена истог месеца следе да имају исту судбину тако да, ако би један од њих умро, и други би требало умрети. Код Карашевака овај обичај зове се *сечење либре* али се он данас све ређе врши. За извођење ритуала неопходна нам је усамљена грана од *шипка*, *корунџи* и кувано јаје. Затим треба пронаћи особу истог узраста (годишта) који да подели јаје с неким из породице изнад ковчега, а *корунџи* ставе у ковчег и *шипак* се поломи. О особи која прихвата да испуни овај ритуал каже се да узима место преминулог у породици.

Код Срба постоји такође више датума посвећена мртвима: Задушнице, Духови, Петровдан, Велика Госпојина, Митровдан и Божић [Јовановић, 1995: 187]. И у Карашевака постоје такви датуми, обично на дан неких већих празника (*Задушнице* /пре Ускршњег поста/, Ускрс, Бадње вече).

На основу горе наведених информација, лако се може закључити да су, у највећој мери, карашевски самртни обреди исти или веома слични, са истим обичајима на српском етничком простору. Поједини румунски утицаји који постоје продрли су, међутим, током врелена у погребне ритуале и обреде, а један такав елоквентан пример јесу и даће.

Литература

- Бандић, 2004: Душан Бандић, *Народна религија Срба у сто појмова*. Београд: Нолит.
- Бирта, 1993: Ivan Birta, *Karășevci. (Narodne umotvorine sa etnološkim ostrvom)*. Bukurešt.
- Дробњаковић, 1960: Borivoje Drobňaković, *Etnologija naroda Jugoslavije, Prvi deo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, „Branko Đonović“.
- Ђорђевић, 2002: Тихомир Р. Ђорђевић, *Животни круг. Рођење, свадба и смрт у веровањима и обичајима нашег народа*. Ниш: Просвета.
- Зачевић, 1982: Слободан Зачевић, *Култ мртвих код Срба*. Београд: Етнографски музеј.
- Јовановић, 1995: Бојан Јовановић, *Магија српских обреда у животном циклусу појединаца*. Нови Сад: Светови.
- Мариан, 2009: Simion Florea Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*. București: Saeculum Vizual.

Секундарна литература

- Gennep, 1999: Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*. Bukurești: Univers.
- Kligman, 2005: Gail Kligman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*. Iași: Polirom.
- Radan, 2000: Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.

Miliana-Radmila Uscatu

SIMILARITIES BETWEEN THE KARASHOVEAN AND ROMANIAN ALMAJAN WEDDING CUSTOMS – EVIDENCE OF THE KARASHOVEAN-ALMAJAN COEXISTENCE IN THE PAST

(Summary)

Two studies represent the starting point for the wedding customs analysis at the Romanians from Almaj valley – the first belongs to the author of this paper and it's about the Karashoveans wedding customs (doctoral dissertation about the Karashoveans life cycle customs which is to be published soon) and the other belongs to a famous Romanian slavist Emil Petrovici, *Folklore from the Almaj*

valley (Bucharest, 1935), which describes in detail the wedding customs from Almaj. I have personally collected part of the material from a settlement in the Almaj valley – Dalboset.

The paper compares and analyzes in detail the two wedding customs mentioned above, even wedding terminology, and points out particularly the similarities between them.

Starting with the history and ethnic structure of the Almaj valley population in the past and noting important similarities between Serbian Karashovean and Romanian Almaj wedding customs, the author concludes that these similarities are the result of the Karashovean coexistence with the Almaj Romanians from today during the Middle Ages, the ultimate result was that of Karashoveans were assimilated by the Romanian population in the Almaj Valley.

Key words: ethnology, Serbian literature, Realism, narratology, rite of passage, contextual reading.